

Миодраг ЈОВАНОВИЋ /Никшић/

ЕКАВСКИ РЕФЛЕКС ЈАТА У ЦРНОГОРСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА И КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

1. Одавно је позната чињеница да је јекавска замјена јата најкомпликованија од свих штокавских замјена овога гласа. Неједнакост гласовне вриједности условљена квантитетом слога у којему се налазио вокал јат и сусједним гласовима учинила је тачност замјене колебљивом, а цијело питање сложеним. У црногорским говорима, иако начелно са класичном супституцијом старога вокала, гдје је рефлекс дугога јата двосложно *ије*, а кратког *је*, налази се много више различитости него у вуковском књижевном језику, а оне се у сваком народном говору још и више продубљују. Компликованост правила књижевног језика ијекавског изговора, карактеристична и у дистрибуцији двосложне и једносложне јатовске секвенце, додатно усложњава његова трећа вриједност, вокал *e*, које се било аутохтоним развојем на тлу ијекавских говора, било — с обзиром на географски положај неких црногорских говора — утицајем екавске говорне средине, развијало и у дугим и у кратким слоговима. На тај начин, поред екавизама који одговарају књижевнојезичком стандарду, устаљивали су се, на простору ијекавских говора, са наравно различитим степеном распрострањености и разликом у фреквенцији употребе, и екавски ликови који су нормативно спорни. Због тога је ијекавско-екавска двострукоост, понекад и екавско-икавска, све присутнија особина како ијекавских говора у цјелини тако и сваког народног говора појединачно. У нашем раду указује се на разлоге који су довели до таквог стања, покушавамо да препознамо поријекло, старину и ширину употребе неких екавизама, да раздвојимо сталне од привремених. Такав преглед показаће колико је заправо

говорна пракса сагласна, а колико конкурентна, основним правилима књижевног изговора и писања рефлекса јата.

А језичку грађу за наведене анализе имали смо, сакупљену од сигурних испитивача, у монографијама о црногорским говорима за које у науци о језику преовладава мишљење да су добро познати и мање-више описани у потпуности — и зетско-јужносанџачки и источнохерцеговачки, подједнако. Треба ипак додати једну резерву: многе од монографија, иако несумњиве научне вриједности, настале су прије више од пола вијека па неки подаци, у том времену свакако потпуно сигурни, не могу заступати савремено стање, па ни када су екавизми у питању, наравно. Осим тога, и поред високог степена описаности црногорских говора ипак су остале и многе празнине, од којих она везана за још увијек недовољно познате говоре сјеверне Црне Горе, на граници са екавским говорима, за доношење коначног суда о екавизмима, представља велики проблем. Ситуацију са јатом на том простору могао би, наиме, додатно компликовати све већи продор рефлекса *e*, који је за кратко јат, за ликове типа: *белопдљскѝ*, *мѝсѝци*, *седѝо*, у говору Бијелог Поља са околином и до сада констатован¹.

2. Судбином дугог јата, односно одступањем од основног правила $\bar{b} > ije$, које је сасвим сигурно и особина савременог говора, најрадикалније се издваја из укупне слике црногорских говора мрковићки говор, говорна оаза између Бара и Улциња са, и за укупне ијекавске прилике, необичним екавским рефлексом дугога јата — који се реализује у више фонетских и акценатских варијанти. Иако се свакако чују и ијекавске варијанте прегледом употребе ликова *дијете* / *дете*, *лијеп* / *леп*, *млијeko* / *млеко* Лука Вујовић недвосмислено утврђује да су чисти екавизми на мјесту старог вокала јат најчешћа могућност². Овакав закључак потврђује цјелокупна грађа: у 74 ријечи с дугим јатом јављају се чисте екавске варијанте око 1300 пута, а ијекавске — око 150 пута³. Употребу двосложног рефлекса у Мрковићима још више сужава податак да је већина примјера са *ije* < $\bar{b}$ изговорена у селу Добра Вода, која је најближа Бару и у коју су мрковићке дијалекатске иновације најспорије продирале. При томе, екавска вриједност дугога јата развила се аутономно у крилу самог мрковићког говора. То је, закључује проблем

¹ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад 1985, 158.

² Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗб XVIII, Београд 1969, 100-101.

³ *Исто*, 378.

Вујовић, секундарна појава настала сажимањем групе *ије*⁴ и природан пут једног периферијског говора зетско-јужносанџачког типа чије су праве везе са сусједним говорима биле мале још у току средњег вијека. На тај начин стављена је тачка на питање: да ли је постојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији, што је нешто раније у чланку *К вопросу о происхождении славян северной Албании*, тврдио Иван Поповић⁵.

2. 1. Мада је рефлекс јата у мрковићком говору начелно јекавски ипак, вјероватно угледањем на судбину дугога јата, ни вокал *e* није необична варијанта, а свакако много обичнија него у другим црногорским говорима. Тако на примјер, у радном глаголском придјеву неких глагола кратко јат испред *o* даје *e*, а не *и*: *волѐо*, *желѐо*; *разболѐо се*⁶; приличан је број екавизама настао као резултат аналогije према другим облицима тих ријечи у којима је било дуго јат: *вечѝто*, *вѝкоѝи*, *мешѝна*, *песковѝтно*, *цветѝт*⁷; преко дугога јата развили су се неки итеративни екавски облици: *умѝт* — *умевѝт*, *пролѝт* — *пролевѝт*, *почевѝт*, *избацевѝт*, *фалевѝт*⁸. И тако даље, јер је у овом говору лако пронаћи, и не само у рефлексу јата, многе посебности.

3. Рефлекс кратког јата иза сугласника *p*, односно фонемски ликови *pје* или *ре*, могу послужити за унутрашњу диференцијацију црногорских говора у цјелини, а једном или другом лику придружују се и неки други говори ближег и даљег окружења, мање или више сродни источнохерцеговачким или говорима зетско-јужносанџачког типа. Ипак, у већини говора вокал јат је у положају иза сугласника *p* замијењен вокалом *e*, секвенца *pје* сведена је на *ре* и тиме успостављен идентичан екавско-јекавски однос какав је у примјерима: *рѝчит*, *рѝчица*, *рѝчнѝк*, *гѝрети*, *решѝње*, *решѝвати*, *Рѝчине*, *рѝђе* и сл. Екавски лик *гѝрети* једина је могућност у говору Пиве и Дробњака, Црмнице, Броћанца, Паштровића, Роваца, Ускока, средњекатунско-љешанских го-

⁴ Исто, 118.

⁵ У овом чланку, објављеном у часопису *Славянская филологија* I, 1958, Иван Поповић, углавном на основу грађе из мрковићког говора, доказује да је у областима Мрковића и сјеверне Албаније говор био екавски, а не јекавски.

⁶ Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, 116.

⁷ Више примјера који несумњиво потврђују наведену појаву испитивач мрковићког говора даје на стр. 116-117.

⁸ Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, 115.

вора, Бјелопавлића и говорима источноцрногорског дијалекта⁹. Само екавска форма у употреби је такође у говорима србијанског Полимља¹⁰, а није непозната, према опису Асима Пеца¹¹, ни говорима источне Херцеговине, мада је тамо нешто обичнија форма са *рје*, коју је у црногорским новоштокавским говорима још почетком 20. вијека забиљежио и Данило Вушовић¹², а иначе је на примјер карактеристика језика писаца Петра I¹³ и Стефана Митрова Љубише¹⁴ у језику који је у високом степену сагласан са њиховим завичајним говорима. Лик са *ј* препоручује и правописна норма ијекавског изговора мада говорна пракса, како смо видјели, иде у прилог оним мишљењима, какво је, између осталих било Милије Станића, да су облици са *ј* књишка ствар и ствар школованих ијекаваца, па стога стање слично народним говорима мора бити и у књижевном језику¹⁵. На истим позицијама био је и Јован Вуковић.”Не знам зашто би се стало на пола пута у књижевном језику, — кад се већ почело са исправљањем Вукова писања речи стрјелица, погрјешка и сл., што је већ учињено, — зашто се не би ишло и даље са речима као што су горјети, рјечит и сл., кад се стварно мало где у народним говорима те речи тако изговарају”¹⁶.

⁹ Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд 1938-1939, 16; Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ IX, Београд 1940, 247; Драгољуб Петровић, *О говору Броћанца*, ГФФНС X (1967), 233; Миодраг Јовановић, *Дистрибуција старог вокала јата и сродне појаве у „Причањима Вука Дојчевића” С. М. Љубише и паптровском говору*, ЦАНУ, Гласник Одјељења умјетности 23, Подгорица 2005, 90; Драгољуб Петровић, *Гласовни систем ровачког говора*, ЗбМСФЛ VIII (1965), 173; Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, ЦАНУ Титоград, Пос. издања, књ. 12, Одј. Умјетности, књ. 2 (1981), 69; Милија Станић, *Ускочки говор*, СДЗБ XX, Београд 1974, 69; Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокактунски и љешански говори*, СДЗБ XV, Београд 1965, 104; Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ XXIII, Београд 1977, 27; Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Библиотека ЈФ V, Београд 1935, 23.

¹⁰ Мирослав Николић, *Говори србијанског Полимља*, СДЗБ XXXVII, Београд 1991, 240.

¹¹ Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, Београд 1964, 57.

¹² Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд 1927, 9.

¹³ Бранислав Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ Титоград, Пос. изд., књ. 8, Одјељење умјетности, књ. 1, 1976, 87-88.

¹⁴ Миодраг Јовановић, *Дистрибуција старог вокала јата и сродне појаве у „Причањима Вука Дојчевића” С. М. Љубише и паптровском говору*, 90.

¹⁵ Милија Станић, *Ускочки говор*, 69.

¹⁶ Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, 16.

3. 1. Нешто је шире распрострањености јекавски лик *старјешина*, који се напоредо са *старешина* употребљава, како биљеже дијалектолози, у Никшићкој Жупи, Пиви, Дробњаку, Ускоцима, Паштровићима и средњекатунско-љешанским говорима¹⁷, а само је у екавском лику потврђен у Црмници, Ровцима, Броћанцу, говорима источноцрногорског дијалекта, Бјелопавлићима и Пљевљима¹⁸. У дублетима *старјешина* / *старешина* проблеми су мало другачији од секвенце рѣ (р с кратким јатом) у другим позицијама пошто је, како сматра Митар Пешикан, стари облик био *старѣјшина*¹⁹.

4. Аналогија је, иза сугласника *p*, учинила нестабилном и класичну ијекавску двосложну замјену у дугим слоговима. Појава је нарочито видљива у префиксалним сложеницама са *пре-* и *пред-* у функцији префикса, а према стању у црногорским говорима аналошки ликови су на путу да потпуно истисну из употребе системске. Зависно од квантитета вокала и категорије ријечи у чијим деривацијама учествује двосложни рефлекс је мање или више обичан. Ако је *прѣ-* глаголски префикс онда имамо замјену кратког јата слогом *је* (односно *е* послије *p*): *прелò-мити*, *пренòсити*, *прèпасти*, *прескòчити*, *престúнити*. Када је глаголски префикс у питању двосложни рефлекс може се понекад чути једино у различитим облицима глагола *прећи*: *прѣећи*, *прѣећем*, *прѣећу*... Код именица се, напоредо са аналошким ликом, насталим према глаголима, понекад чују и системски: *пријèдлог*, *пријèнос*, *пријèлаз*, *пријèвоз*, *пријèгон*, *пријес'ек*..., али да нагласимо: као много необичнија варијанта од аналошке. Паралелну употребу једне и друге форме, каква је констатована у средњекатунско-љешанским говорима, у околини Колашина, Ускоцима, у говорима источноцрногорског дијалекта, Бјелопавлићима — усамљени примјер *прѣèклад*²⁰, дијалектолози су потврди-

¹⁷ Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, 9; Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, 16; Милија Станић, *Ускочки говор*, 69; Миодраг Јовановић, *Дистрибуција старога вокала јата...*, 90; Митар Пешикан, СК-Љ, 104.

¹⁸ Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 346; Мато Пижурца, *Говор околине Колашина*, 69; Драгољуб Петровић, *О говору Броћанца*, 233; Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, 23; Драгољуб Петровић, *Гласовни систем ровачког говора*, 173; Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, 27; Драго Ћупић, *Основне особине говора Пљеваља*, ЦАНУ, Гласник Одјељења умјетности 8, Титоград 1988, 83.

¹⁹ Митар Пешикан, СК-Љ, 105.

²⁰ Митар Пешикан, СК-Љ, 105; Мато Пижурца, *Говор околине Колашина*, 69-70; Милија Станић, *Ускочки говор*, 70; Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, 22-23; Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, 27.

ли и изван граница Црне Горе: Асим Пецо у источној Херцеговини²¹, Мирослав Б. Николић у Горобиљу²², Данило Барјактаревић у новопазарско-сјеничким говорима²³, који су иначе полуијекавски, потврђена је и у говорима србијанског Полимља²⁴ итд. Избор системског лика, у конкуренцији са аналошким, обичнији је у говору старијих и у ријечима из домаћег живота.

5. Неки црногорски говори не слажу се са правилима књижевног језика ни употребом неодређених замјеница и прилога *неко*, *нешто*, *некијема*, *неколико* и сл., које се поред обичнијег нормативног лика, јављају и у форми с јотованим почетним сугласником *н-*. Поред говора Црмнице и Мрковића²⁵ јотоване дублетне форме, свакако необичније: *њеки*, *њекоји*, *њекакав*, *неколико*, *негђе* одлике су језика Петра I, Петра II и Стефана Митрова Љубише²⁶.

6. На развитак рефлекса *е*, умјесто *ије* или *је*, утицала је и природа сугласника *л*, иако у мањој мјери него сонанта *р*, тако да су се у ијекавским говорима, на просторима много ширим од црногорских говора, усталили и примјери као што су: *услед*, *редослед*, *наслеђе*, *наследник*, *последњи*, *следећи* и сл. Штавише, екавски ликови су у оваквим примјерима, у неким говорима, готово и једини²⁷.

7. Још много интересантног материјала, много интересантних појединости, у вези са резултатима супституције гласа јата налази се у сваком црногорском говору — и источнохерцеговачког и зетско-јужносан-

²¹ Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, 55.

²² Мирослав Б. Николић, *Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге)*, СДЗБ XIX (1972), 654.

²³ Данило Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗБ XVI, (1966), 24.

²⁴ Мирослав Николић, *Говори србијанског Полимља*, 233.

²⁵ Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 372; Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, 188-189.

²⁶ Бранислав Остојић, *Језик Петра I Петровића*, 88; Данило Вушовић, *Прилози проучавању Његошева језика*, ЈФ IX, Београд 1930, 103; Миодраг Јовановић, *Дистрибуција старог вокала јата...*, 98.

²⁷ На устаљивање ликова с вокалом *е*, умјесто *је*, у овим позицијама у црногорским народним говорима указао је Бранислав Остојић: *О црногорском књижевнोजезичком изразу III, Структурно-генетски идентитет црногорске стандардне ијекавице*, Библиотека филозофско-филолошка, Универзитет Црне Горе, 2003. године, 198-199.

дичког типа. Таква је, на примјер, једна појава у црмничком говору: кратко јат када се налазило иза *p* или *s*, а испред *j* чешће је прелазило у *e* него у *u*: *грѐ(j)āt*, *с'ѐ[j]āt*, *грѐе се*, *грѐ[j]ū* и сл.²⁸, а у једном црмничком селу забиљежен је и компаратив *старѐ[j]u*²⁹, занимљив због посебног и чини се за ијекавске прилике потпуно необичног облика *стареву* у сусједном паштровском говору³⁰.

8. Иако је тешко направити списак свих екавизама у јекавским говорима и објаснити их, уопштено и појединачно, ипак се главне карактеристике препознају. Сви екавизми не употребљавају се подједнако. За једне би се могло рећи да су спорадични, најчешће настали утицајем екавских говора, и други стални и типични, у великој мјери општеијекавског карактера, код којих се екавска вриједност старог гласа јата развила аутономно, на тлу ијекавских говора, а они су у чврстој вези са народном говорном основицом. Уз то, могу се препознати примјери који се биљеже само у екавској форми, од оних који су у процесу превирања између ијекавског и екавског изговора, а конкуренција екавских и ијекавских ликова присутна је на дијалекатском и књижевнојезичком плану. У таквим приликама у говорној и писаној пракси проблем је ријешен, или рекли бисмо донекле ријешен, нормативно признатим дублетизмом. За евентуалне поправке норме, за приближавање говорној пракси на којој би се темељило нормирање, увијек остаје тешко премостива препрека: задирање у системске основе норме ијекавског изговора. Без обзира на то, ипак би било потребно прецизирати употребне обрасце у неким позицијама.

²⁸ Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 247-248.

²⁹ Исто, 247.

³⁰ Миодраг Јовановић, *Дистрибуција старог вокала јата...*, 92-93.

